

1-16*

(30) 435

PP. 1-16

F. Vilakazi

K13/21 1

1-6 Chunu tribe; Silwane's role during 16
Bambatha rebellion; warfare customs

11

Khuphuma kwempisi
ku Silwane ka Phakade.

Kuthena musukwana u
~~u Babatha~~ wakwas zondi inko
si yase ngom elwa nabambha
phe wafana ukhulumela u
Silwane. Kwathi musukwana
kuyathelwa wayi phakasenga
thi iyakulwa impi. wajipha
ka ngezigaba umfoka Phakade
kwathi ibutho lamakhosha
waligambawathi izazi. wazi
nangalo ukuyiphaka. Kuthu
wakwasukela ekuseni lapho
luyodumala waphenduka
uamnyama wafana nelahle
akabukho lapha. Kwathiingq
nga yawacela amabutho ese
subayeni. Kwathi uma siche
live yaphuma ngezigaba. kwa
thi uma yicelile kwaver
nyelwa noyedwa ukhuphunda
ekhaya ngoba uzokona ijithe
lezi. Phela uma omunye ephu
ne ghede waya emuzini wakhe
uyithela ngesisila impi yenkosi
amanyala lawo.

K13/21

12

kwathi amakhosi-kazi wona
 alandela yonke imishko eye
 nziwayo emasekuphume inye
 aye ahlole iphunganhloli
 emakhanda avunule ngalo.
 Amakhosikazi abinca olunye
 uhlobo ngaleyo zinsuku kwa
 kuthi izivatho zawo aziphendur
 lela. Amakhosikazi ahambi
 sa ekwanadoda ekhaphuz
 la. Ayethi amakhosikazi
 umaleya emfuleni agale
 ngo kubika amanzi ngez
 ubiza angafuni ukubona
 hlab' emanzini amanzi
 bavike nenge nsizwa iwika
 induku. Abavike ephonseka
 laphaya ethi: "basha!" besh
 bevika impela amanzi. Alali
 se ekwanabutho impela a
 amakhosikazi atughubasha
 avukeluthu. Kuthi amacani
 neziganela zamadoda zibo
 shwe kahle zimise swengo
 bonda lwendlu kahle. Kuthu
 lwe se ngathi kufiwe ekhaya

13

Kwathi ngalezo zinsuku kwa
 thi amakhosidazi ayengatha
 ndani akhulumisana ngesi
 zotho ashuyelane noqwayi
 nekade engashuyelani. wonke
 abekane ngawo kuthenza amehl
 kwathi namradoda fithi a
 hloma lona iphunganhlali
 emakhanda. Kwathi uma
 bapike enkundleni yokuthel
 la. Kwathi inkosi ihleli ba
 kwathi umfoka kakaza wa
 sukuma waziya wathela
 inkosi ngokuthela. yathingo
 kubona lokuyayeka inkosi
 yashaba. kwawo buya
 kwawo amacumi. u hlanu
 akhange elwa njengo ba
 kwakugathithu ufuna uku
 galala naye. Kwathi emva
 kwenzukwaza banzi
 dista abanhlaphu ubhane
 njengo ba bayibona inkosi
 yo gahhe ukuthi yombi imp
 elazi yimpi naye njengo
 Babatha ufumfoka zondi

K13/21

144 Kuthena ngokujuda kwakhe
 u Silwane, amacumu asale
 elwawodwa. Ehlukenaphakathi
 kwakhona iisidela namathela.
 Laphe kwahlabana khona u
 Luphondo ka Nyele kwahlabana
 u Manyela ka Surmakude beyizi
 ndela koba bili laba. Kwathi
 ngayolena impi amakhosika
 zi agcina wonke umkhuba we
 nzibayo wempi. Kwathi yena
 u Luphondo no Manyela aba
 be basayidle inyama yangaph
 akathi ngoba umuthelo ukhulile
 umuntu othlabene angayidli i
 nyama yangaphakathi. Kwathi
 i fulhi abafileyo akwashiwo
 emakhaya kwathulwa njena
 kwathi umphuso kwana ukw
 yayo kwabekwa ukhulile baphe
 lile abase macumwini. Waze
 wabanjwa uliba wase macum
 wini eyena waye banga. Kodwa
 namhlanje akasibandaba
 naloku. Amacumu noho kusa
 wahlizi emoyeni wawo.

K13/21

15

Abaningi bashiya izwe
 lakubo babalekela emaphulazini
 elweytown abanye bagonda khona
 impela le lweytown ezithendeni. Kwathi
 umyondo ka Olaysa ka Phaka
 de wagonda ezithendeni elweytown.
 Wafike waphenduka wabakholwa.
 Kwathi umkhwenyana ka Olaysa
 naye wakhusha ukuba induna yangaphesheya
 emaphulazini ngoba kwesabekho
 ukhuthi ngobango nabakubo.
 Kwafakwa ukhuthi wakuya shezi.
 Nezininduna zenkosi ukhungenise macu
 uvini zakholwa ngoba kwesabekho
 ukhuthi zakwenza umbango. Abaningi
 ngale mpi babaleka impela futhi baphenduka
 baba amakhulu. Namhlanjena iziduna
 zezi ndela namathela zi khazivela
 kakulu khona ngaphesheya emhlangane
 na sothathe.

K13/21

16

Kutlana emvakwalempi kwa
 veta indlala enkulu impela
 kwafa izinkomo. Kwathi aba
 ningi futhi babaleka emacu
 nweni. Kutlana emvakwayo
 lendlala ingakapheli kwave
 la impi yabakwa zulu nama
 amu. Futhi isisusa salemp
 i yivona wezindela namathe
 la mali. Lena yalwa emiri
 ngasento. Amacunu esuka
 eThembeni abakwazulu ba
 khe bona o ~~Zuluwani~~. Zombi
 li lezi zigodi zingaphesheya
 kwentle river zingaphansi
 kuha Khathe lize induna
 enkulu yangaphesheya. Kwa
 thi ukhulwa kwayo yabonwa
 nayizingane. Kwafa abaning
 i kwabakwazulu. Kwathi e
 busuku abantu bacuya
 na bodwa. Kwathi befika
 abamhlophe bafumana
 abanye sebesikwe. Kwathi
 abanye ngalempi babaleka
 futhi. Abanye babanjwa ba
 bochwana. *Swane's accents*

Birth: magical methods
of influencing child
during gestation

Inikhuba yabantu
lehlambego: kwakuye ku
thi umakoti umafika
emuzini uma esekhulwa
efuna ukuba nengane enhle
abese ekhetha ingane enhle
yabulawo muzi lapho egama
khona. kuzakuthi amakho
sikhazi nomazalukazi zikhle
amanzi ziwa gwalise umbiza
leyo lapho kukhona umakoti
nengane leyo izathi umako
ti uma efuna ukuphuzwa
abe elingela ingane lena
kugala ukubayona iyobe
ka amanzi lawo asembezini
lamanzi kufuneka acwe
be impela nembiza igwali
swe ichichimo impela. kuzak
kuthi uma ingane iikhle
yagqozela emanzini abese
uyaphuzwa umakoti. izathi
uma esephela ziwa gwalise
futli izalukazi. kuzakuthi
uma umakoti ebeletha neya
khe ingane ibenhle ifuze leyo
eyazi. unqusa embizeni.

K13/21

435
K13/21
told by Simon Mephe
instructor of Nicholas
Kumene

Ukhumela amabele:-
Kunzinyanga ezafunda u
khumela amabele zipiza
imbuzi noma usokazane
wanqabele. Kuthi unwa
amabele esigala ukubona
bonow bese kufunwa iny
nga. Izigolhi inyanga nia ku
shibe amahlolobwenase

2

simini. Amakhoba oku
 sele uma izinyoni zidla
 amabele. Sekuzofunwa
 nexhoxho. kuzobuyezelwa
 ukuthi bonke abantu bala
 pho kuvuywa khona kukh
 bazile. Bangadli bemile,
 bangagezi k'buso nezinyo
 wo, nezinyubo. Nebala a
 bantu sekhezakuhlomphe
 loku. kuyiswa isont' kuphe
 la. kuzakuthi amakhoba
 lana asive esizeni. kuzothu
 twa ixhoxho lifakwa eziko.
 kubaswe umulilo izinsuku
 ezinhlanu. Iziko kufuneka
 kshunge lingawuthi. kukwe
 zelwa ngokhathi obumazisi
 ukhuzeliphunge iziko lelo.
 Ixhoxho lifakwa eziko lizwa.
 musukwane kuphela ukuzi
 la. kulandwa wona amakh
 ba emasimini. kuzakuthi
 unakuyogezwa aydlawakha
 ona. Ngeripela izinyoni aji
 nahuwadla amabele lawa
 avinjwe.

K13 /21

3

Kusuka izigwe zamadoda
zizule emasimini kubeyi
zona zilindayo. kuthi nona
kijiphi inyoni ziyisuse. zivi
nba zelelelelwa amasaka
bula. Izigwe zona zigadana
ihakulu namavukuthu.
Asayaze avutwe amabele lawa
nanonyaka elandelayo kuyo
barjalo.

Ukubethelela amabele:
kuye kumenyezewe futhi ku
zilwe nakhona lapho unwa
kubethelelwa amabele. Kune
zinyanga futhi zokukwenza
loku. Kwenziwa umgizulu
lishaya njalo isagolhu. Kuye
kufinywe amafindo, lapha
findo afakwa imithi abekwe
ngezintaba lapha ngamuka
ngakhona. Ngempela izulu
elizohlanipha longabe lisa
wisa. Lokhu kufana nezikhro
ukwama zizulu unaliduma
zifakwa zizungezele unu
zi lezo.

4 Mkwana amabele:

Amabele awavuniswa oko
mbila. Kuye kuphunywe na
masikela noma nemimese
kuzosikwa izingaba zamabele.
Kuzakutshi umasezi
gwelwe isandla bese unzi
ntu awabeka phansi. Seku
zofunwa isiza lapho ezobekwa
khona. usiziselungisa endla
le izimhlango ngaphansi u
kuzo kutshi noma lingango
nakali. Asazobekwa phansi
izingaba zibeke phezu. Ku
goze kuphele usimw kwenzi
awanjalo. Abanye bawavun
nela esihlelweni. Kutshi um
esigwelwe ayowathulula esith
ni lesa. Uma eselandwa athu
twa ngezihliphi. Kuyaye ku
hloniwe umhlango emacele
ni ukuze angawi. Kuyaplunda
lelwa uma emaningi.

Mkhubulwa kwamabele:-
Awathuthwa singakalungi
isiza. Kulungiswa isiza kuga
la. Uyaye swendwe kahle

5

kuthi uma sesi sindiwe
 amabele alandwo. asazo
 thelwa phakathi esizeni. kus
 zakuthi izingaba zibekepha
 nsi. kuzakuthi phakathuna
 wo kuvulwe indawana. yoku
 ma umuntu. kuzathallwa a
 mahashi adilaye azunge
 leze long omile. aboshwa a
 bema thattu noma mabili
 noma abemane. kugcina le
 thambi ngakuyena umuntu
 kuzakuthi uma esebuleki
 le awaphundule amakhosi
 kazi. usezophinda futli awa
 mahashi. Umasekuphelile
 aseveliwa.

Ukweliwa kwanabele:
 Amakhosi kazi ayamena
 na. kuzakuthi amanyenje
 na avindlala ayenje na noma
 ingamnywanga. Umakweli
 wa kuphela izinkobe kuba
 swe futli. kuwuthetho ukh
 shungisa iziko nekupheka izi
 kobe zawo lawo nabele ukh
 abemaringi ave. ends

Q K13/21 Abaka/Kunene. Nell: uMveli =
moneri
= mener
Mbunle Kunene

kaba abakwathunene abakhe la
pha kwela kwa siweje amaswazi
umunyombo wabo unjina. kuthena
u nell ^{Allison?} aban umulungu omulophe
wasuka kwabase Sutlan wayese
gonda endini. Uthena uma efika
endini watholana nabe Suthu
kuthena kunjalo wabashumaye
za laba abesuthu. Wathi ngokho
na impatho yabesuthu wakhukhu
la wezalapha kwelakwa ^{Ngwane} swane. wa
ye engase yedwa kapho wayesena
abantu abathumbilo kulele labesuthu
abavuma ukakhelwa. Kulaba be
Suthu kwakhukhona abakwa Molife
kuthena uma efika eSwazini wagala
ukhushumayela nakhona. Abantu
abagalanga ukuphenduka. Kwathi
ngelikade baphenduka bakhelwa
nakhona eSwazini. Kwathi nabe
Suthu laba abafike no Nell bahl
ala ngokwe saba ngoba uwe u
Sebusa inkosi yamaSwazi yayingo

K13/21

v mufuni umulumbi phela u
 mulumbi basho umulungu u
 Mr Nell abon. Kuthena ukuba umu-
 numzane wakwathi ne kunene aphe-
 nduke abe yikhotwa nabesutlu
 base behlala ngokwenama manjena
 Kuthena uma abantu bonke bel-
 ndela u Badu kunene awayeseyi
 kholwa yathuku thela inkosi ka-
 khulu. Yacamanga laba abantu
 bazoba amabutho enkosi lena em-
 hlopho u Nell abon. Nezinduna za-
 thukuthela impela. Kuthena kunja-
 lo u Sobuya wafuna isu lokubhala
 wona ama kholwa naye u Mr Nell
 kwezwa kala loku kumnumzane u
 Nell ukhuthi inkosi ifuna ukubabv-
 lala. Manjena bahamba ubusuku
 nama Swazi amaningi nabo labo
 besutlu u Nell abathola ordini.
 Amkhulu kunabo u Badu kunene
 Kuthena inkosi isithi ithumela i-
 pi ukuyobulala umuzi ka Badu
 kanye no Nell yafumanisa kungo-

sekholutho. Ithe makulandelwe
 inikhondo phifide akusafuma
 niswa lutho. Kuthena uma isise
 duzane nase Silidi yaphinda emuva
 yesaba u Zulu. Noho yayisizomfu
 mana u Badu kanye no Nell ukuba
 ayiphindanga emuva. Kuthena njalo
 abanye ngokwchluleka yahanbe i
 bafumane ibabulale ikakhulwiza
 lukazi namakhela. Unell usegonda
 e Edendale utluna besahamba
 akudla abakutlola bahamba bedla
 udaka, bephila nangokuzingela.
 kwathi ngelikade abanye bapinye
 lela e Edendale. Abanye babulawani
 ndlala. Kuthene umabe fika eyi-
 deni base sebemisa umuzi lapho
 ngoba base besondelene nabanye
 abamkhaphi e Shekwini u Nell a
 gase sabi lutho. Kuthi ngezima
 athi unell kuhl' bazithile wathu
 nga izwe lakwa Sigwejo. Nakhona
 e Edendale wathenga indawo yoko
 kokuwakha. Wahlala nabaningi
 abantu lapho.

9 Kuthena kulelizwe althenge la
 pha kwa Hlati la kwa Sigweje wa
 thumela u Mbunde Kunene
 ukuba ayalibasoba nabanye a
 bantu. Kuthena umia befika ba
 fumaniwa kwenile nezinkomo zi
 lahleka njalo. Usethuma abaningi
 u neli ukuzahlalisa u Mbunde. Use
 ba inkosi u Mbunde yalaba a
 bantwana baka neli. Uzeze uya
 fa u Mbunde kwasala indodana
 yakhe u Sigweje. USigweje lona useli
 busa ngokuthula njengo namhla
 libizwa ngokuthi kuka Sigweje.
 kwathi nalaba abanye bebesutlu
 balandela yena u Mbunde. waye
 semenza induna yakhe omunye
 u Sigweje kulaba abesutlu u Ntunji
Mlipha. Kuthena umia esefile kwa
 thatha amadodana akhe u Sigweje
 njengoba namhlanje kusenzalo. Ku
 busa yena u Nicholas Kunene inza
 lo yakhe u Sigweje. Nenduna kuse
 iyona yakwa Mlipha inzalo ka Ntunji

End 435

ends. 435.